

ČARNA BRKOVIĆ

Filozofski fakultet u Beogradu
Etnologija | Antropologija, III godina
charnabrkvovic@gmail.com
UDK 165Butler, J.

O nekim drugim subverzijama ~ prilog promišljanju koncepta zakona u delu Džudit Batler

Sažetak

Esej pokušava da ukaže na kulturnu, istorijsku, geografsku pozicioniranost koncepta zakona Džudit Batler i da predstavi moguće implikacije načina na koji je osmišljen. U zavisnosti od toga kako se konceptualizuje zakon zavisi i kakve oblike subverzivnosti će biti moguće uočiti/osmisliti. Ukoliko se obrati pažnja na kontekst i na to da subjekti nikad nisu samo polni, zakon se može videti na drugačije načine. Predstavljeni su konteksti u kojima su »treće« polnosti legitimni akteri. Promena epistemoloških pretpostavki do koje je došlo krajem XX veka dovela je do preformulacije koncepta nauke, te se može smatrati da je intervencija u naučne teorije danas više podstaknuta težnjom

21

ČARNA BRKOVIĆ
*O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Batler*

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

ka inkluzivnijim, nego univerzalno istinitim konceptima. Može se reći da je neophodnost antropologije i feminističke teorije stvaranje koncepata preko kojih će biti moguće artikulirati i prihvatiti stvarnost na drugačije načine. Upućivanje na kontekst, na tačke preseka istorijskih, rasnih, profesionalnih, geografskih, polnih/rodnih vektora moći, jeste strategija koja može biti korisna u procesu ostvarivanja takvog zadatka.

Ključne riječi

Zakon, subverzivnost, parodija, kontekst, berdaši, interseksualne osobe

Uvod

Promišljajući puteve kojima nastaju polni subjekti, Džudit Butler, američka teoretičarka, filozofkinja i predavačica retorike, izvršila je izuzetno veliki uticaj na studije roda, tela i seksualnosti. U ovom radu želim da neke od bazičnih antropoloških ideja primenim na njene koncepte Zakona i subverzivnosti, kako bih pokušala da ukažem na njihovu kulturnu pozicioniranost.

Čini mi se da se može postaviti pitanje koji subjekti stvaraju i bivaju stvarani zakonom o kome piše Butler. Iako je jasno da u je pitanju zakon zapadne misli, mislim da se u velikoj meri prihvata kao univerzalan, odnosno da se često previđa da su njegovi subjekti istorijski, geografski, socijalno (...) pozicionirani. Možda se kontekstualizacijom može otvoriti prostor traženja drugih subverzija, koje bi bile delatne u samom kontekstu zapada. Motivacija za ovaj esej dolazi iz uverenja da parodija ne mora biti jedini čin otpora matricama koje uslovljavaju, određuju i ograničavaju. Na pitanje da li heteroseksualni beli muškarac ili žena mogu biti subverzivni, odgovor je negativan u

okviru o kome piše Batler, međutim, u drugačijim kontekstima mislim da bi i odgovor mogao biti drugačiji.

Na početku ću predstaviti koncepte zakona i subverzije, pri čemu ću pokušati da pokažem šta vidim kao problematične implikacije njihove prezentacije. Zatim ću pokušati da prikazem neke socijalne i geografske kontekste na kojima mislim da zakon može biti dodatno problematizovan.

Koncept zakona

Analiza puteva formiranja polnog subjekta znači promišljanje pitanja: kako dolazi do mogućnosti da se kaže »Ja (sam...)«? Kako do toga da neko prepozna sebe kao muškarca/ženu? Mnogi teoretičari i teoretičarke su pokušavali da objasne, promisle, osmisle proces zauzimanja pozicije subjekta, odnosno proces stvaranja identiteta. Dominantni odgovor studija roda dugo je bila opozicija pol:rod – ideja po kojoj pojedinci tokom socijalizacije usvajaju značenja i rodne uloge, koje su određene na nivou kulture. Džudit Batler je skrenula pažnju na svoj rad upravo problematizovanjem dihotomnog sistema pol:rod, težom da se ne samo rod – društvena konstrukcija bioloških datosti, već i pol – sama biološka datost – socijalno proizvode. Vidljivo, opipljivo, materijalno telo, pa time i polnost, jesu socijalno kreirani performiranjem, odnosno (pro)izvođenjem pola. Ponuđene polne pozicije (muškarca i žene) nisu datosti, već su naturalizovane, učinjene normalnim i prirodnim kroz gotovo instinktivna ponavljanja svakodnevnih, banalnih polno/rodno određenih praksi, poput gledanja filmova, oblačenja, govora, čitanja, korišćenja ženskih *zip*o upaljača ili muških toaleta, potpisivanja i zaokruživanja odrednica »muško« ili »žensko« na zakonskim aktima, i sl. Nematerijalna značenja tela se najpot-

punije proizvode upravo kroz i preko telesnosti.

Umesto velikog označitelja (kulture, diskursa, imena oca, i sl.) koji sa vrha udjeljuje značenje i određuje subjekte kao muškarce ili žene, Butler razvija ideju po kojoj same osobe proizvode sopstvenu polnost citirajući (ponavljajući, reprodukujući) Zakon. Termin »Zakon« Butler preuzima iz psihoanalitičke teorije¹, podrazumevajući pod time normu koja dovodi do mogućnosti da pozicija subjekta bude usvojena. Normalne polne pozicije, njihov broj i odnos, značenja tela nisu jednom naučeni već stalno ponovo proizvedeni preko samog tela. Upravo zato, Butler kaže da Zakon (kao hegemonijski diskurs, dominantna matrica mišljenja/ponašanja, vladajuća paradigma) nije dat unapred i prakse nisu njegova puka realizacija. Drugim rečima, polna pozicija nije jednom usvojena, a zatim obnavljana/ponavljana/citirana/reprodukovana. Zakon neprekidno iznova biva stvaran kroz diskurzivne prakse onih koji bivaju stvarani njime. Zakon/mišljenje/praksa nisu odvojeni niti uzročno-posledično povezani; neprekidno se međusobno uslovljavaju, omogućavaju i proizvode. Zakon se ne nalazi izvan, ne dolazi pre ili nakon subjekata, već je smešten u samom delovanju subjekata. Teza da je moć proizvođenja polnih subjekata upisana u njihove prakse pomerila je težište odgovornosti.

¹ Kod Žak Lakana, stvaranje subjekta je uvek nasilno ostvareno kroz »Zakon oca« ili »Ime oca«. Lakan smatra da se usvajanje odigrava kroz faze, koje počinju odmah po rođenju. Njegov ulazak u simboličku fazu (poslednji od tri stadijuma stvaranja subjekta koje osmišljava Lakan) dešava se preko usvajanja jezika – kako bi nastao subjekat koji govori, on/a mora biti kontrolisan/a, podređen/a i određen/a zakonom i pravilima jezika. Konačno pristupanje subjekta je određeno već postojećom strukturom (jezika), odnosno zakonom, kojima se subjekt mora potčiniti. Smatra da unapred postoji privilegovani označitelj (falus), koji struktuiru celokupan socijalni svet, poziciju subjekta u njemu i konačno proizvodi subjekta. Za razliku od Lakana, Butler ne smatra da je detinjstvo ili rođenje prelomna tačka u kojoj dolazi do usvajanja pozicije subjekta, već smatra da se usvajanje stalno ponovo događa, i da zakon/struktura ne postoje van samih subjekata.

Identitet podrazumeva zauzimanje određene pozicije subjekta, omogućene dvostrukim procesima – citiranjima, reprodukovanjem, ali i ukidanjem, razlikom, isključivanjem. Pol jeste izvođenje pola, ne kao pretvaranje (odbacivanje i preuzimanje ovog ili onog pola/roda), već kao doslovno praktikovanje. Subjekt biva stvaran kroz igru i sadejstvo Zakona/prakse/diskursa, ne van, pre ili posle, već upravo kroz njih, i nikada do kraja. Subjekt sve vreme želi da konačno prigrli svoj muški, odnosno ženski identitet - »Ti poduhvati 'bivanja muškarcem' i 'bivanja ženom' iznutra su nestabilni« (Batler 2001, 163). »Biti muškarac« ili »biti žena« je nikada potpuno dostignuta težnja. Stoga, subjekt mora neprekidno iznova da dela, da ponavlja prakse kojima sebe konstituiše kao žensko ili muško, i da uvek ponovo re-produkuje Zakon: »...usvajanje nije jednokratan čin, ili događaj, već praksa ponavljanja...« (Batler 2001: 143).

Identifikacija je nikad završen i potpun proces, a stvaranje/usvajanje pozicije subjekta istovremeno podrazumeva igru između uključenog i isključenog. Da bismo mogli da kažemo »ja« ili »mi«, mora postojati i »konstitutivna spoljašnjost«, odnosno, određene vrste praksi koje su odbačene, prezrene, koje su »ne-mi« i koje omogućavaju zauzimanje pozicije »mi«. Drugim rečima, Sistem/Zakon stvara sopstvenu drugost (»ambivalentne« polne i seksualne identitete) i ostavlja je na marginama kako bi se negativno odredio – Zakon je taj koji kao svoju konstitutivnu spoljašnjost postavlja različite prakse, i smešta ih u predeo graničnog, odbačenog, anomalnog, opasnog. Zakon ne postoji bez svoje drugosti, stoga ga drugost ne može destabilizovati, ona je tačka koja omogućava zakon.

Promišljanje alternativnih polnih identiteta je onemogućeno uticajem koji Zakon vrši na svakodnevno, usputno, irelevantno, banalno, trivijalno. Zakon nije više »tamo negde«, u dalekim, mračnim i skrivenim hegemonijskim strukturama moći,

već između nas, u nama samima, u malim, svakodnevnim činovima citiranja.

26

ČARNA BRKOVIĆ
*O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Batler*

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

Pomeranje »ambivalentnih« i marginalizovanih polnosti i seksualnosti ka poziciji legitimnih subjekata, po mom mišljenju predstavlja cilj/želju mnogih koji pišu o telu. Upravo zato treba pokušati opisati zakon koji bi ostavljao prostor i mogućnost za inkluzivnija mišljenja/delovanja.²

² Čini mi se da je skica nekoliko bitnih pitanja teorije etnografije i metodologije antropologije neophodna kako bih objasnila zašto mislim da treba probati drugačije razumeti koncepte zakona i subverzije.

Koncept antropologije kao kulturne kritike predstavlja specifično određene nauke i njenih regulativnih ideala, kao značajno suprotstavljenih tradicionalnom razumevanju nauke. Nauka shvaćena kao delatnost odvojiva od ljudi koji je čine, zahvaljujući posebnom nizu koraka koji treba biti primenjen u svakom istraživanju – tzv. naučnom metodu, kritikovana je na raznovrsne načine tokom cele druge polovine XX veka. Nauka čiji je osnovni cilj potraga za (jednom) istinom bila je izazvana idejom smene paradigmi koje su međusobno neuporedive (Tomas Kun); principom »sve ide« kojim je sugerisano da je lepše i uzbudljivije dozvoliti mnogim idejnim sistemima pravo na različite istine (Pol Fajerabend); idejom da objektivnost ne treba videti kao (metafizičku) korespondenciju između naučne teorije i stvarnosti, već kao pitanje dogovora relevantnih aktera (Ričard Rorti); promišljanjem načina na koje je arhetipsko mesto egzaktnosti – rad u laboratoriji – društveno posredovana aktivnost kao i sve drugo (Bruno Latur); itd. Antropologija kao kritika kulture je pokušaj osmišljavanja drugačijih regulativnih ideala – umesto otkrivanja istine, ovakva koncepcija teži da »kritikom poboljša svet«, pokazujući da uvek postoje alternative. Kako polazi od teze da je svaka naučna teorija potencijalno primenjiva, društveni i kulturni kontekst naučne produkcije – gde, kako, za koga i zbog čega se pišu tekstovi – postaje značajno pitanje.

Pažnja antropologa se usmerava na etnografije, koje prestaju da budu pozicionirane kao »građa« i pomeraju se ka književnosti. Duboko problematizovane, etnografije nisu samo opisi naroda, kultura, praksi, verovanja – već mesto na kome se susreću putopis, naučna analiza i književnost, i koje uvek delimično proizvodi narode, kulture, prakse, verovanja o kojima govori. Retorika, stil, predstavljeno i prećutano, prezent ili perfekt, lice u kome se govori – sama materijalnost teksta značajno utiče na doživljaj materijalnosti opisanog fenomena. Etnografija je pre svega pokušaj opisivanja i proizvođenja

Mogućnosti subverzije

Za osporavanje, odbacivanje, menjanje Zakona, Butler ne ostavlja mnogo prostora. Subverzija Zakona je moguća samo njegovom reprodukcijom, izvrtanjem, preuveličanim ponavljanjem. Kako ne možemo misliti van kategorija koje poznajemo, kako nove oblike ponašanja pokušavamo svesti na postojeće, sposobnost promene i preispitivanja hegemonijskih rodni matrica bivaju svedeni skoro do nemogućnosti. Analizirajući filmsku reprezentaciju transvestitskog bala u Harlemu (Butler, 2001: 157–178) ona pokazuje da akteri ipak koriste i reprodukuju isti dominantni obrazac muško-žensko. »Biološki muškarci« koji se preoblače u »žene« ponavljaju polne obrasce koji već postoje, oni/one ne ugrožavaju već ponavljaju dihotomiju »muško:žensko«. Samo preoblačenje nije opasno jer je deo »konstitutivne spoljašnjosti«, omogućeno je upravo kroz heteroseksističku matricu.

Međutim, neki od žena-preobučениh-muškaraca rade i nešto drugo – istovremeno preuveličavaju (parodiraju) pa time i izvrcu normu. Butler smatra da upravo u trenutku parodiranja postoji mogućnost preispitivanja, opasnosti, pretnje po sistem – novi oblici mišljenja i ponašanja pokušavaju da se uguraju u postojeće kategorije, ali to nikako ne mogu učiniti u potpunosti. Izvrtanjem, mogu stvarati mesta/pukotine na kojima se novog dela stvarnosti – pokušaj koji mora biti svestan sopstvene socijalne pozicioniranosti. Knjiga »Tela koja nešto znače« opisuje i analizira deo stvarnosti – stoga, sva pitanja teorije etnografije mogu biti postavljena i u odnosu na nju. Razmatranje problema etnografije, terena i metodologije antropologije može se naći u:

Milenković, Miloš (2003) *Problem etnografski stvarnog*. Beograd: Srpski genealoški centar; Ivanović, Zorica (2005) *Teren antropologije i terensko istraživanje pre i posle kritike reprezentacije*. U: Radojičić, Dragana (ur.) *Etnologija i antropologija: stanje i perspektive*. Zbornik EI SANU 21. Beograd: SANU; Marcus, E. George, i Michael M.J. Fischer (2003) *Antropologija kao kritika kulture*. Zagreb: Breza

27

ČARNA BRKOVIĆ
*O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Butler*

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

može misliti drugačije. Parodija je izvrtanje i citiranje, paralelno poštovanje i ismevanje norme. Ona stvara posebnu atmosferu prenaglašenosti, ruganja, smeha koja može, barem na trenutak, biti neosmišljena, nemisliva, uvrnuta, drugačija, i u tom »prekidu« počiva sposobnost promene koja bi mogla da preispita, izazove, obesmisli polne pozicije. »To nije prisvajanje dominantne kulture zato da bi ostali potčinjeni njenim terminima već prisvajanje koje teži da preradi termine dominacije, što je svojevrsno uzrokovanje, moć u diskursu i kao diskurs, u vršenju i kao vršenje, ponavljanje da bi se prepravilo – ponekad uspešno« (Batler, 2001: 175). Reč *ponekad* implicira nikad potpunu i zaista celovitu mogućnost prepravljjanja. Ova implikacija će biti razmatrana u sledećem delu.

Preoblačenje, praksa »marginalnih« subjekata, pokazuje da je koncept pola konstruisan i naturalizovan kao prirodni, nepromenljivi, apsolutni deo sopstva. Neuspeh odbačenih subjekata da postanu naturalizovani, prirodni, povlašćeni ukazuje da zapravo nijedna pozicija subjekta ne može do kraja biti usvojena, i osvetljava sam proces kojim subjekti nastaju. Na tom mestu krije se mogućnost učinka, prilika za podiranje norme unutar nje same. Batler ne smatra da išta postoji van/pre Zakona, ali ne smatra ni da išta postoji posle njega. Stoga, mogućnost osporavanja i promene Zakona treba tražiti unutar njega samog.

Objašnjavajući načine na koje dolazi do identifikacije sa postojećim slikama polova, i puteve suprotstavljanja njima, Batler kaže da: »Uči u repetitivne prakse ovog terena označavanja nije izbor, jer, »ja« koje može ući je uvek već unutra: ne postoji mogućnost učinkovitosti ili realnosti van diskurzivnih praksi koje tim terminima daju inteligibilnost koju oni imaju. Zadatak nije da li ponoviti, već kako ponoviti, ili, zapravo, ponoviti i,

kroz radikalnu proliferaciju roda, izmestiti one rodne norme koje omogućavaju samo ponavljanje« (Batler, 1990: 142). Nikada u potpunosti, nikada zaista novo, već uvek ponavljajuće, već postojeće, malo i jedva primetno izvrtnje je jedino moguće. *Nikada, uvek i jedino* su takođe implikacije na koje ćemo se kasnije vratiti.

Implikacije

1. Zakon kao svemoguć i sveprisutan

Marta Nusbaum, u kritici rada, ali i socijalne pozicije Batler, pre svega referira na raskid između aktivizma/delovanja i mišljenja/pisanja, koji se dogodio u američkoj feminističkoj akademskoj zajednici i čiji krajnji domet vidi u radu Džudit Batler. Nusbaum smatra da su, određujući mišljenje kao delovanje, mnoge američke teoretičarke sebe ogradile, izolovale, raskinule sa stvarnim ženskim telima, životima i problemima. Iako ovakva reakcija postavlja važno pitanje da li su teorija i aktivističko delovanje od sedamdesetih godina XX veka često konfundirani kako bi se onemogućila dodatna isključivanja, ili kako bi se naučnici zaštitili od »neugodnosti stvarnog sveta«, to nije tačka na koju želim ovde da se osvrnem.

Mnoge kritike rada Džudit Batler velikim delom zasnovane su na hermetičnosti izraza autorke. Polazeći od stava da je pisanje ne samo predstavljanje već i delimično stvaranje onoga o čemu se piše, tekst Marte Nusbaum koristim kao kritiku načina na koji Batler piše o Zakonu u *Tela koja nešto znače* – »Izuzetno je teško suočiti se sa idejama Batler, jer je teško uhvatiti šta su one tačno (...) Njen pisani stil je težak i nejasan. Prepun je aluzija na druge teoretičare, iz širokog spektra različitih teorijskih tradicija« (Nussbaum, 1999). Nusbaum smatra da neuhvatli-

vost, neodređenost, skrivenost i metaforičnost njenog stila služi da zamagli koncepte koji bi inače mogli biti jasni, da stvori utisak »patine visoko teorijske apstrakcije«, i da, njoj kao teoretičarki, obezbedi udobnost i mir teoretisanja, kao suprotstavljene realnim problemima realnih žena ne-naučnica.

Izbegavajući da uokviri ijedan od pojmova, Butler gradi neuhvatljivu mrežu značenja, metafora i igre. Posledica ovakvog pisanja jeste predstava o jednom, sveopštom i sveprisutnom heteroseksističkom zakonu, koji možemo osporiti samo delimično i samo ponavljajući ga. Zakon je u njenom radu opisan/predstavljen kao sadejstvo mišljenja i ponašanja, teksta i prakse – kao heteroseksistička matrica ponašanja koja je utisnuta u svakodnevicu. Međutim, ispuštanje prilike da se odredi u čijoj svakodnevici, gde, na koga, u kakvim prilikama Zakon biva stvaran, dovodi do implikacije da on zaista treba biti pisan sa velikim Z, da jeste svemogući, teško osporivi i sveprisutni. Istovremeno, zakon je vrlo smešten/kontekstualizovan – ne postoji van nas samih, on *jeste* u međuigri i sadejstvu nas samih – gradi se kroz i preko naših odnosa, opstaje zahvaljujući nama. Ali, može se postaviti pitanje ko smo to »mi«? Da li se isti zakon može primeniti na Severnu Ameriku, Crnu Goru i Holandiju? Da li se muškarci i žene izvode na isti način u Srbiji 2005. godine, u Grčkoj 556. g. p.n.e. ili među Barijama šezdesetih godina XX veka? Može se reći da je analiza puteva kojima nastaje polni subjekat, izmestila istorijski subjekat iz fokusa.

Ostavljanje konteksta u kome zakon deluje praznim omogućuje da mu se pripíše bilo koji smisao. Tako on može postati (i u velikoj meri i jeste) percipiran kao univerzalan, svemoguć, sveobuhvatan i totalistički. Ako je sve drugo u našim životima konstruisano i promenljivo, zakon je apsolutan. Želeći da potpuno izbegnemo nametanje granica, zakon transformišemo u jedinu neupitnu

životnu činjenicu. Toliko je utisnut u naše živote, toliko je inkorporiran u naša tela i internalizovan u našim osećanjima, da, negde, nema ni smisla opirati mu se. Ili ako već to želimo da uradimo, ako osećamo neophodnost da osporimo norme koje nas ugrožavaju, strategije koje su nam na raspolaganju su oskudne i slabašne.

Iako kontekstualizovanje može biti problematična strategija, mislim da je bitno odrediti ko smo to »mi« koje omogućava i biva omogućeno Zakonom (osmišljenim i artikulisanim kroz rad filozofkinje u postindustrijskoj Americi), ukoliko se žele osmisliti mnogobrojni načini subverzije. Ono podrazumeva uspostavljanje granica podložnih preispitivanju i odbacivanju. Govoreći o kontekstu mi ćemo ga delimično konstituisati, a tim malim činom esencijalizacije – kontekstualizovanjem, nužno ćemo biti isključivi. Međutim, postavlja se pitanje šta se dobija ako se propusti da se to uradi. Sa druge strane, kontekstualizovanje ne mora uvek podrazumevati uspostavljanje čvrstih linija podele, već može značiti osećaj za suptilne i složene odnose koji se uspostavljaju na svim nivoima iskustva. Kontekstualizovati znači razmotriti i uzeti u obzir mnogobrojne tačke preseka geografije, istorije, rase, klase, pola, profesije; biti osetljiv na puteve preko kojih sva ova mesta grade različite subjektivnosti. Takva vrsta senzibilnosti možda može ukazati na različite načine subverzivnosti.

Čini mi se da je reprezentacija zakona na način na koji je to učinila Batler u suprotnosti sa njenim viđenjem polova kao mnogostrukih, i na to se odnosi sledeći deo eseja. Mislim da određenje, ne samo načina, već i okvira u kome zakon stvara i biva stvaran, jeste korisna strategija za osporavanje njegove totalitarne prirode.

2. Polna distinkcija je nužna za mišljenje

U teorijskoj koncepciji Džudit Batler heteroseksistička matrica

ponašanja/mišljenja označava dve stvari: prvo, prihvatanje samo dva pola – muškog i ženskog. Drugo, postavljanje kao jedinog dozvoljenog, prirodnog, prihvaćenog i normalnog seksualnog (ljubavnog, porodičnog, roditeljskog...) odnosa onog između dva postojeća pola. Heteroseksistička norma reguliše kako broj, tako i odnos između polova.

Mislim da predstavljanje Zakona kao sveopšteg za posledicu ima postavljanje polne distinkcije kao nužne za mišljenje. Muški i ženski pol su okosnica zakona, mesto sa kojeg se kreće i na koje se vraća, jer zakon ne dozvoljava drugačije mišljenje/delovanje polova. Treći polovi³ su u zapadnoj misli konceptualizovani kao greška prirode, zastrašujuća anomalija na kojoj treba medicinski intervenisati. Implikacija je da normalno funkcionisanje biva moguće samo u okviru i između dva pola. Sve druge polne i rodne mogućnosti zakon je uvek već osmislio i smestio na marginu, kao neophodne drugosti. Drugim rečima, mi ne možemo misliti/delati van svemogućeg zakona koji ponavlja dihotomiju muško:žensko. Ona je neophodna zakonu, »dobra za mišljenje« u njegovim okvirima, prva i neophodna, nužna i dovoljna za samo postojanje zakona.

Batler napominje da polovi nisu *po sebi* binarni, ali način na koji predstavlja zakon ukida samu mogućnost njihovog umnožavanja. Subjekti se ne mogu nadati da će ikada izbeći opresivnim strukturama binarne polnosti u potpunosti jer i ne postoje van njih. U takvom okviru, zamišljanje, osmišljavanje i praktikovanje trećih polova predstavlja, u najmanju ruku, nemoguć zahtev.

Heteronormativna matrica je upravo omogućena isključivanjem trećeg kao »ambivalentnog« ili anomalnog», pa su »treći polovi« neophodni za njeno re-produkovanje. Ovakvo određenje zakona/matrice onemogućava promenu postojećeg stanja i ukidanje anomalnog statusa »ambivalentnih« seksualnosti i polnosti. Ako zakon

³ Treće polove ovde razumem kao interseksualne osobe.

pretpostavlja dva i samo dva pola, ako on jeste potpuno internalizovani, sastavni deo sopstva, onda je paradoksalno očekivati da će mogućnost postojanja trećih polova ikada biti dozvoljena. Zakon koji dozvoljava dva i samo dva pola je apsolutan, on zauzima kako polje legitimnog, tako i odbačenog delovanja. Postavlja se pitanje kako se onda možemo nadati da će polova ikada biti više od dva, odnosno da će biti moguće misliti treći/četvrti/peti pol?

Autorka eksplicitno kaže da polnu razliku ne smemo smatrati prvobitnijom ili fundamentalnijom u odnosu na druge vrste razlika, poput rasne (Batler, 2001: 227). Stoga, »polna distinkcija kao nužna za mišljenje« ne sugerise da Batler pri-daje prirodni ili ontološki karakter polnoj distinkciji, kao što su neke psihoanalitički orijentisane feministkinje činile, smatrajući da je ona ugrađena u same osnove ljudske sposobnosti mišljenja i govora. Ta formulacija samo treba da (pre)naglasí da postojeća reprezentacija zakona ne ostavlja prostor niti mogućnost mišljenja ičega drugog osim dva pola. Zakon, van koga nema mišljenja, biva opisan/predstavljen/zastupan kao onaj koji ne dopušta više od dva pola.

Čini mi se da je ovde ugrađen paradoks: Zakon dopušta samo dva pola. Istovremeno, zakon je svuda i totalitaran je. I, opet istovremeno, polovi nisu binarni. Postavlja se pitanje kako dovesti u vezu ove tri tačke, odnosno kako dopustiti mesto na kome će polovi biti prepoznati kao mnogostruki, kada je totalitarni, apsolutni, inkorporiran u nas same i stvoren preko nas samih, zakon »na vlasti«?

3. *Subverzivnost je ostvariva na samo jedan način*

Opisanu situaciju nimalo ne olakšava put koji Batler predstavlja kao jedino mogući za osporavanje zakona. Postoji samo jedan uski otvor, i to unutar njega samog – parodija. Parodiranje nije po sebi subverzivno, ali ima potencijal da *ponekad* bude. Ne

samo što je subverzija ostvariva na samo jedan način – čak ni taj jedan način ne deluje uvek.

Dejan Ilić navodi da teorijski svet Batler čini mogućim da se zamisli »preuređeno političko polje koje se više ne bi shvatalo kao skup praksi kojima se zastupaju interesi već gotovih subjekata, nego kao oblast unutar koje bi mogli da se pojave i marginalni rodovi, to jest, odbačena bića (...) Međutim, ono što ovde nedostaje jeste procedura promene već postojećeg političkog polja« (Ilić, 2001: 333). Drugim rečima, smatra da postoji element teorije Batler koji omogućuje da svi polni subjekti budu prepoznati kao politički akteri. Teza po kojoj zauzimanje pozicije subjekta nikada nije do kraja ostvareno omogućuje da se i legitimni i marginalni subjekti vide kao nedovršeni, nepotpuni, kao oni koji se uvek iznova generišu ponavljanjem norme. Budući da se proizvode na iste načine, moguće je zamisliti situaciju u kojoj su oni ravnopravni činioци političkog polja. Međutim, nije jasno kako može doći do takvog preobražaja – jer parodija nema tu sposobnost. Ilić navodi da sama Batler postavlja pitanje: »Šta ćemo sa otporom koji može samo da podrije ali, kako se ispostavlja, nema dovoljno snage i da drugačije artikuliše uslove, simboličke uslove – da se poslužimo lakanovskim govorom – koji konstituišu subjekte i koji ugrađuju subjektivaciju u samo formiranje subjekta?« (Ilić 2001, 334)

Kritike Džudit Batler upravo su naglašavale nedovoljnost visoko individualnog čina parodije za promenu postojećeg »stanja stvari«. Parodiranje može biti subverzivno i izuzetno delatno za jedinku, ali ono nema snagu da pokrene kolektivne procese, promeni javno mnjenje ili interveniše u zakonski okvir. Parodijom se može, samo ponekada, uticati na stavove, osećanja, načine konstituisanja želje kod pojedinca. Međutim, mnogi smatraju da to nije dovoljno. Postoje stvarne žene i stvarna ljudska tela koji moraju prvo rešiti materijalne, egzistencijalne probleme,

na šta parodiranje jednostavno ne može uticati. Marta Nusbaum navodi: »Pa, parodijsko izvođenje nije tako loše kada ste moćna, stalno zaposlena, profesorica na liberalnom univerzitetu... Ali (...) za žene koje su gladne, nepismene, obespravljene, tučene, silovane, nije seksi niti oslobađajuće da ponavljaju, ma kako parodirano, stanje gladi, nepismenosti, obespravljenosti, tučenja ili silovanja. Te žene više žele hranu, škole, mogućnost glasanja, i integritet sopstvenih tela« (Nussbaum, 1999).

Čini mi se da i u ovakvim polemikama može uočiti neophodnost određenja konteksta. Butler pokazuje da parodija zaista ima moć da ponekad podrije, dovede u pitanje, izvrne, preokrene i utiče na matricu koja ju je omogućila. Međutim, ne uvek i ne za svakoga. Kao ličan, intiman čin samo-preispitivanja, parodija je »delatna« u određenom kontekstu, i na određenom nivou. Međutim, mislim da Nusbaum takođe uspeva da pokaže da se parodiranje, u nekim drugačijim okvirima, teško može smatrati subverzivnim.

Pluralnost | kontekstualizovanje zakona

Pokušaću da predstavim tri primera koja na različite načine izražavaju koncept Zakona. Prvi primer koristi biologiju, a drugi kulturu kao mesto izazova heteronormativne matrice. Treći primer pokušava da skicira kako bi se zakon mogao dovesti u pitanje upravo na onim mestima na kojima izgleda svemoćan.

1. »Oruđa slabih«: Pet polova ~ zašto muški i ženski pol nisu dovoljni

Terminom interseksualac/hermafrodit u današnjoj medicinskoj praksi pokrivena je široka skupina tela koja nisu ni muška ni ženska. En Fausto Sterling smatra da u kombinacijama hromozoma, genitalija i socijalnog okvira možemo prepoznati mnoštvo složenih odnosa, pa shodno tome i mnoštvo polova, pored muškog i ženskog. Interseksualne osobe čine oko 4 pro-

centa novorođene dece (Fausto Sterling, 1993).

Autorka opisuje tretman interseksualnih tela u zapadnoj kulturi – oni/e su čudovišta, poremećeni subjekti čiji je život krajem srednjeg veka u Evropi bio određen potpunim prisvajanjem jednog od priznatih polova. Biološki, mogli/e su biti bilo šta, ali zvanično (pravno i društveno) su bili/e ili muškarci ili žene. Rešavanje bilo kakvih nedoumica je ostavljano za mračne uglove spavaćih soba.

Tokom XX veka »medicinska zajednica je završila ono što je zakonski sistem započeo – potpuno brisanje bilo kakvog oblika pola koji ne odgovara muško - ženskom, heteroseksualnom obrascu« (Fausto Sterling, 1993). Interseksualne osobe su danas u SAD-u definisane kao osobe sa »urođenim poremećajem seksualnih organa« i zakoni eksplicitno nalažu hiruršku rekonstrukciju njihovih tela u »muška« ili »ženska« (M.M. Holms, 2003). Medicina tvrdi da se operativnim zahvatima, obavljenim neposredno po rođenju, uklanja poremećaj – neadaptiranost i nesigurnost, koju bi možda mogli osećati kada bi ostali nedefinisani. Interseksualnost ne nosi nikakve posledice po fizičko zdravlje.»Ispravljanje poremećaja«⁴ je kozmetička hirurgija, koja citira heteronormativnu matricu.

Kako interseksualci, nad čijim telima i subjektivitetom heteroseksualna matrica doslovno vrši nasilje, mogu ukazati da postoje drugačije mogućnosti subverzije?

⁴ Posledice operacije su znatno ozbiljnije od operisanog »poremećaja«. Mnoge operisane interseksualne osobe su bile nesrećne, suicidalnih namera, ponovo su menjale pol, imale velike teškoće sa mokrenjem, seksualnim uživanjem, infekcijama i upalama bešike, itd.

Fausto Sterling prenosi opis »pacijenata« urologa Hju H. Jang sa Univerziteta Džon Hopkins, koji je 1937. godine izdao rad Genitalne anomalije, hermafroditizam i povezane adrenalne bolesti. Jangovi »slučajevi«, odrasli interseksualci – koji/e nisu pretrpeli/e operaciju – i njima bliski ljudi, pokazuju vrlo neobičnu otpornost na svemogućnost zakona. Oni/e uspevaju da osmisle svoje živote upravo uz ambivalentnu polnost, održavaju seksualne kontakte i sa muškarcima i sa ženama, i osećaju se zadovoljni/e u svojim »ne(zamislivim« telima: »Jedan od Jangovih zanimljivijih slučajeva je bio hermafrodit Ema koji je odrastao kao žensko. Ema je imao/la i klitoris veličine penisa i vaginu, što mu/joj je omogućavalo da ima 'normalne' heteroseksualne odnose i sa ženama i sa muškarcima. Kao tinejdžer Ema je imao/la odnose sa mnogim devojkama koje su je/ga veoma privlačile; međutim, sa devetnaest godina se udala za muškarca. Nažalost, on nije pružio Emi seksualno zadovoljenje (iako on nije imao zamerki), tako da je tokom braka Ema održavala veze sa devojkama. U određenim periodima je uživala u seksu sa njima. Jang opisuje Emu kao »prilično zadovoljnu i čak srećnu«. U razgovoru mu je Ema povremeno govorio/la o svojoj želji da bude muškarac, što je Jang smatrao lakim za izvođenje. Međutim, Emin odgovor zadaje herojski udarac za samointeres: 'Da li biste morali da uklonite vaginu? Nisam sigurna da to želim jer je to moj bon za obrok. Ako to uradite, morala bih da napustim muža i počnem da radim, tako da mislim da ću je zadržati i ostati to što jesam. Muž me dobro izdržava, i čak iako me ne zadovoljava seksualno, toga imam dovoljno sa svojim devojkama'« (Fausto Sterling, 1993). Ema nije bila/bio usamljen slučaj: »Fransis Benton, još jedan od Jangovih praktikujućih hermafrodita, 'nije brinuo o svom stanju, nije želeo da se menja i uživao je u životu'« (Fausto Sterling, 1993).

37

ČARNA BRKOVIĆ
*O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Batler*

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

Iako Ema imenom, socijalizacijom, bračnim statusom biva određena kao žena, ona istovremeno razmatra svoju želju da bude muškarac. Oseća neophodnost da bude ili jedno ili drugo. Međutim, preispitujući da li, zašto i za koju stranu mora da se odredi, Ema koristi svoj polno ambivalentni status kao sopstveno oruđe borbe – i na kraju odlučuje da ostane »to što jeste«. Pozicija subjekta koji ne mora da radi je očigledno bila vrednija od jasno definisane polne pozicije.

Može se upitati kakvi su stavovi muža i devojaka prema Eminom interseksualnom telu/ličnosti. Čini mi se da je ovo opis zajednice koja je u stanju da se suprotstavi heteroseksualnoj matrici bez parodije. I marginalni i legitimni subjekti uspevaju da budu zadovoljni zajedničkim životom. Mislim da se ovde preispitivanje dominantne matrice događa na drugačiji način. Možemo samo pretpostaviti da je mala grupa ljudi uspostavila sopstveni zakon »dobrih polnosti«, koji je izvirtao heteroseksističku normu.⁵ To kako su Ema, muž, devojke konceptualizovali interseksualnost, i našli način da uživaju uz »opasno« i »anomalno«, jeste pitanje koje traži drugačije osmišljene koncepte zakona i subverzivnosti po pitanju pola. Ukoliko poželimo da, sasvim u suprotnosti sa etnografskim teorijama reprezentacije, ovaj opis osporimo kao isuviše posredovan (doktorovom i drugim interpretacijama), te stoga i nesiguran, treba pitati da li ipak možemo dozvoliti mogućnost da interseksualne i njima bliske osobe uživaju u okolnostima u kojima su se našle?

⁵ Čini mi se da bi tek etnografsko istraživanje grupe u kojoj postoje slični odnosi moglo pojasniti mehanizme osmišljavanja polnosti koje su koristili/e Ema, muž i devojke.

Mislim da takvih malih zajednica koje iznalaze načine kako da individualnim praksama i osmišljavanjem alternativnih polnih/rodnih koncepata učine svoje opstajanje ne samo priyatno podnošljivim već i prijatnim, ima puno. Da li su subverzivne u odnosu na Zakon o kome govori Batler, da li praktikuju drugačije puteve subverzije, da li postavljaju sopstveni zakon (i da li u odnosu na njega tradicionalni koncepti binarnih polova mogu delovati kao subverzivni) – ako postavimo ovakva pitanja možemo videti koliko je bitno kontekstualizovati i razmotriti složene odnose i mnogobrojne veze koje se grade između polnosti, geografije, vremenskog trenutka, ekonomske i profesionalne pozicioniranosti.

2. Berdaši

Berdaš je persijska reč, koja u mnogim evropskim jezicima označava mušku prostitutku, mlađeg muškarca u homoseksualnom paru u kome je starosna razlika naglašena, i sl. Upotreba ove reči za heterogenu kategoriju trećeg i četvrtog pola/roda u severno-američkim nativnim zajednicama reflekt je stavova Evropljana koji su se susreli sa njima. Kasnije, prihvaćen je naziv *two-spirit*, za koji se smatra da više odgovara ontologiji ljudi koji koriste tu kategoriju. Berdaši nisu »preuzimali/e ulogu suprotnog pola«, već postajali/e i-muško-i-žensko, medijatori/ke između dva pola, sposobni/e za razumevanje oba.

Kategorija berdaša nije bila ista u svim zajednicama. Preoblačenje je bilo vidljivi znak berdaškog statusa – u nekim zajednicama berdaši su se preoblačili/e u odeću suprotnog pola, u drugim preoblačenje nije bilo važno, a ponegde su nosile/i odeću koja nije bila ni muška ni ženska. Javljali/e su se u otprilike 150 severno-američkih zajednica. Razlikovale/i su se od

muškaraca i žena u svim poljima u kojima su se muškarci i žene međusobno razlikovali. Berdaš se postajalo u kasnom detinjstvu, nakon vizije ili sna koji bi dete imalo, a roditelji objavili, zatim nakon određenih ritualnih provera, isl. Ukoliko bi roditelji saopštili da su genitalije deteta bile obasjane mesečinom ili da nisu ni muške ni ženske, dete je takođe postajalo berdaš. Imali/e su aktivan seksualni i bračni život. »Muški« berdaši (sa muškim genitalijama) su mogli/e biti u braku sa muškarcem, a »ženski« sa ženama, iako su zabeležene i »heteroseksualne« prakse. U mnogim zajednicama, berdaši i njihovi ljubavnici/e nisu bili stigmatizovani niti marginalizovani (Hert, 2003: 114).

Status berdaša je bio varirao. Lako su postajale/i savetnici, šamani, lekari, poglavice, ali su se bavile/i i svakodnevnim poslovima poput zemljoradnje, korparstva ili pravljenja prozora. U ratu su imale/i različite uloge – negde su mogli/e da učestvuju u samoj borbi, u drugim zajednicama je »muškim« berdašima bilo zabranjeno učestvovanje u specifično muškim aktivnostima, ponekad je berdaš mogao/la biti vođa ratnih pohoda, a negde su imali/e ulogu medijatora između života i smrti (Callender i Kochems, 1983: 443-450). Berdaši su predstavljali/e posebnu kategoriju koja je mogla da spoji, preznači, olakša, ponovo artikuliše odnose osnovnih suprotnosti (muškog i ženskog, živog i mrtvog, izobilja i nedostatka...).

Gilbert Hert kaže da je treći pol, u određenim kontekstima, kategorija koja se usvaja na isti način kao i kategorija muškarca ili žene. Ono postaje »distinktivan moralni subjekt (...) Stoga izjava 'Ja sam berdaš' sugeriše postojanje jednog 'Ja' (subjekta) koje je u aktivnom procesu identifikacije sa berdašem (kategoričkim objektom), kao i to da subjekt i objekt tokom vremena čine jednu stabilnu formaciju« (Hert, 2003: 109). Primena koncepta zakona Džudit Butler na ovaj primer bi mogla pokazati da izjava »Ja sam berdaš« sugeriše ne samo usvajanje, već i citiranje i re-

produkovanje zakona. Samo, u takvom slučaju, citirani i ponovo stvoreni zakon bi označavao, ne binarnu, već trojnu matricu polnosti.¹

3. Raznolika izvođenja polova, ili izvođenja raznolikih polova

Interseksualne osobe samom telesnošću ruše binarnu polnu normu. Iako su najčešće konceptualizovane kao greške, očigledno mogu biti i ravnopravni subjekti, barem u svojim intimnim grupama. Berdaši pokazuju da kulturni okvir ne mora počivati na binarnoj polnoj podeli. Šta se dešava sa nedvosmislenim muškarcima i ženama koji žive heteroseksualnu normu? Čini mi se da je ovo najproblematičnije mesto, ali i na kome vredi pokušati videti da li se zakon može osmisliti drugačije.

Aiva Ong, američka antropološkinja, proučavala je malajske muslimanske radnice u fabrici, koje su, po njihovim objašnjenjima, često bile posednute duhovima, a po interpretaciji korporacije, dobijale su histerične napade. Ong kaže da prepoznaje najmanje četiri skupa diskursa o radnicama u fabrici koji se međusobno preklapaju: korporativni, politički, muslimanski i lični. Korporativni diskurs se razvio na »prirodnom« prilagođavanju pasivnosti »orijentalne žene« na prost rad na proizvodnoj traci. Muslimanski proglasi o moralnosti radnica u fabrici odaju napetost zbog kršenja socijalnih granica i flerta sa sekularizmom i individualizmom. U ovoj »eksploziji polnih diskursa« (Ong, 2005: 202) neke radnice se samodisciplinuju i jednoznačno prihvataju da žive jedan od diskursa. Druge pronalaze značenja na razmeđi diskursa, i pokušavaju da osmisle/praktikuju nove vrste dobre ženstvenosti. Čini mi se da upravo to mesto na granici različitih diskursa o polnosti može biti polazište osmišljavanja novih puteva subverzije.

Ong kaže da je otkrila »suprotstavljene skupove rodova«. Mislim da načini njihove interakcije i nova značenja sintagme »biti žena« koja iz toga proizilaze, mogu biti izuzetno uzbudljivo

mesto razmišljanja o polnosti.⁶

Ako iz ovakve perspektive pogledamo akademske grupe koje se bave studijama roda u Srbiji, možemo pitati da li i ovde postoji neki hegemonijski diskurs »dobrih« polnosti? Da li okvir koji neprekidno analizira i promišlja heteroseksističku normu istovremeno stvara sopstveni zakon? Kakve prakse su ponuđene ženi u takvom kontekstu i koji činovi je proizvode svakodnevno? Da li su njena seksualna, roditeljska, politička delovanja važna? Da li bi doslovno reprodukovanje heteroseksističke norme u privatnom životu moglo dovesti do osporavanja njenog profesionalnog autoriteta? Kojim putevima biva stvaran subjektivitet muškarca? I, da li je to uopšte važno?

U zajednici sa potpuno drugačijim pogledom na svet, njegovo stvaranje, mesto i ulogu ljudi u njemu - zvaničnoj crkvenoj zajednici u Srbiji – može se pretpostaviti postojanje zakona koji nije ni heteroseksistički. Tokom januara 2006. godine, grupa *Reaguj* je uputila protestno pismo zbog stavova iznešenih u knjizi *Neka pitanja naše vere* i skorijih odluka Srpske pravoslavne crkve. U pismu su prenešeni citati: »Pravoslavna crkva nije protiv toga
⁶ Još jedan primer da ne mora svako preoblačenje nositi subverzivni potencijal jeste praksa preoblačenja žena i preuzimanje socijalne uloge muškarca u Crnoj Gori i severnoj Albaniji tokom XIX i ranog XX veka. Ivan Živić napominje da različite forme ovakve načelne prakse citiraju i reprodukuju dominantnu heteronormativnu matricu ponašanja/mišljenja. Inverzija rod-nog identiteta na primeru tobelija (virdžina, ostajnica) služi potvrđivanju postojećih normi polnosti, a ne kao mesto mogućeg podrivanja i preispitivanja. Ukratko, to koji činovi će posedovati mogućnost subverzije zavisi od konceptualizacije zakona, odnosno od konteksta koji se posmatra. Živić, Ivan (2004) Performativne karakteristike roda. *Diskrepancija*, 9(5): 17-29. Šire informacije i analizu tobelijske prakse pogledati u: Šarčević, Predrag (1999) »Tobelijas«: cross-dressing and cross-gendering in the 19th and 20th century Balkans. U: Miroslav Jovanović, Karl Kaser, Slobodan Naumović (eds.) *Between the Archives and the Field: A dialogue on historical anthropology of the Balkans* Belgrade – Graz: Udruženje za društvenu istoriju.

da žene nose pantalone zbog prirode posla koji vrše, na primer, u fabrikama, ili putovanju zimi na konjima, motociklu, skijanju i tako dalje (...) Crkva je protiv takvog oblačenja kad je ono zbog mode i pogrešnog shvatanja jednakosti polova«. U pismu se dalje navodi: »Na istom mestu, podsetio je da žene nisu poželjne u crkvi tokom menstruacije, ali da 'savremena higijenska sredstva mogu efikasno sprečiti da se slučajnim istečenjem krvi hram ne učini nečistim, kao i ublažiti zadržavanje krvi isticanjem krvi nastaje'«. ⁷

Da li se može reći da se subverzivnost mizoginom zakonu crkve ispoljava preko parodiranja? Ili ipak postoje i neke druge prakse kojima se može ugroziti proizvodnja muškosti i ženskosti u takvom okviru? Čini mi se da su tretman i proizvodnja muškosti, ženskosti, »dobrog tela«, seksualnih izbora različiti u dva predstavljena okvira, pa i da su subverzivnosti drugačije. Iako sada ne mogu ponuditi odgovore na postavljena pitanja, smatram da bi ih drugačije konceptualizovanje i kontekstualizovanje zakona moglo pružiti.

Subjekti nikad nisu samo polni, i možda se mogućnosti subverzije mogu naći upravo na preseku mnogih diskursa koje subjekti žive – religijske, nacionalne, profesionalne (...) prakse daju različita značenja sintagmi »biti žena/muškarac«. Nije jasno kakvu poziciju polnog subjekta bi usvojila osoba koja praktikuje oba prethodno opisana diskursa. Polno određene prakse koje proizvode ženu/muškarca ne moraju biti iste čak ni u vremenski/prostorno izuzetno bliskim kontekstima. Šta ako odlučimo da posmatramo raznolika izvođenja polova (npr. u okviru akademske grupe, i sa druge strane SPC-a) kao izvođenja raznolikih polova? Verujem da je samo mesto susreta različitih diskursa o polu korisna tačka preispitivanja zakona.

⁷ Izvor: <http://www.republika.co.yu/374-375/10.html>

Zaključak

44

ČARNA BRKOVIĆ
*O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Butler*

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

Osnovna namera ovog eseja bila je da podseti da zakon nije jedan, i da putevi proizvodnje subjekata nisu jedinstveni. Pluralnost (višestrukost, ograničenost) zakona bi možda mogla da ukaže na drugačije vrste subverzije, koje mogu promeniti postojeće matrice.

Reći da je određenje (etnografskog) konteksta u naučnoj analizi neophodno, predstavlja truizam. Međutim, čini mi se da je takvo podsećanje potrebno. Organizacija teksta, stil, retorika, jezičke artikulacije predstavljaju važne momente preko kojih stvari bivaju konstituisane. Butler piše o zakonu, ali ne kaže kom, gde, ni kada. Heteroseksistička norma je nešto što su svi oni za koje je knjiga pisana, osetili, verovatno i internalizovali. Butler razmatra kako norma deluje, kako omogućuje subjekta i individualno delovanje, kako stvara telo. Posmatrajući procese kojima telo/subjekat bivaju ocrtani, omogućeni i neprekidno iznova stvarani, Butler ne napominje o kom telu i kom subjektu se radi. Implicitno, ona sve vreme priča o zapadnom subjektu, o evropo-američkoj telesnosti i heteroseksualnom imperativu. Međutim, uticaj koji njeno delo ima na studije roda u različitim kontekstima na zapadu i van njega, zahteva eksplicitnost, izričito određenje konteksta. To povlačenje veštačkih, arbitrarnih, promenljivih granica (koje treba opozvati pre nego što su postavljene), zapravo otvara mogućnosti na drugom planu. Zakon ne mora biti percipiran kao univerzalan, i način njegovog osporavanja ne mora biti samo parodija.

Verujem da je potrebno i korisno promisliti zakon – kategoriju koja je tako čvrsto uspostavljena da ne dopušta mogućnost promene, uključenja trećeg, mišljenje različitog. Čini mi se da je neophodnost antropologije i feminističke teorije stvaranje

konceptata preko kojih će biti moguće artikulirati i prihvatiti stvarnost na drugačije načine. Stoga, verujem da je upućivanje na kontekst, na tačke preseka istorijskih, rasnih, profesionalnih, geografskih, polnih/rodnih vektora moći, strategija koja može biti korisna u procesu ostvarivanja takvog zadatka.

45

ČARNA BRKOVIĆ
*O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Butler*

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

Literatura

- BATLER, DŽUDIT (2001) • *Tela koja nešto znače: o diskurzivnim granicama »pola«*
Beograd: Samizdat B92
- BUTLER, JUDITH (1990), • *Gender Trouble – Feminism and the subversion of identity*
New York & London: Routledge
- CALLENDER, CHARLES; KOCHEMS, M. LEE (1983) • *The north american berdache*
Current Anthropology, 4(1): 443-450
- FAUSTO ~ STERLING, EN. (mart | april 1993) • *Pet polova - zašto muški i ženski pol nisu dovoljni*
Nauke
- HERT, G. (2003) • *Treći pol i treći rod U:*
IVANOVIĆ, ZORICA; ŠARČEVIĆ, PREDRAG •
Kultura (ur.) 105|106.
Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka
- HOLMS, MORGAN M (2003) • *Čudno skrojena tela U:*
IVANOVIĆ, ZORICA; ŠARČEVIĆ, PREDRAG • *Kultura (ur.)*
105|106. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka
- ILIC, DEJAN (2001) • *Raseljavanje zone nenastanljivosti U:*
Tela koja nešto znače
Beograd: Samizdat B92
- IVANOVIĆ, ZORICA (2005) • *Teren antropologije i terensko istraživanje pre i posle kritike reprezentacije U:*
RADOJIČIĆ, DRAGANA (ur.) *Etnologija i antropologija: stanje i perspektive*
Zbornik EI SANU 21. Beograd: SANU
- MARCUS, E. GEORGE & FISCHER, M.J. MICHAEL (2003) • *Antropologija kao kritika kulture*
Zagreb: Breza
- MILENKOVIĆ, MILOŠ (2003) • *Problem etnografski stvarnog*
Beograd: Srpski genealoški centar
- NUSSBAUM, MARTHA (1999) • *The Professor of Parody*
URL:<http://www.akad.se/Nussbaum.pdf>, 3. 12. 2006.
- ONG, AIVA (2005) • *Kolonijalizam i modernost: feminističke reprezentacije žena u nezapadnim društvima*
Treći program, br. 125-126, I-II.

46

ČARNA BRKOVIĆ
O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Batler

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

Beograd: Radio-televizija Srbije
ŠARČEVIĆ, PREDRAG (1999) • »Tobelijas«; *cross-dressing and cross-gendering in the
19th and 20th century Balkans* U:
JOVANOVIĆ, MIROSLAV; KASER, KARL; NAUMOVIĆ, SLOBODAN
(eds.) *Between the Archives and the Field: A dialogue on historical
anthropology of the Balkans*
Belgrade ~ Graz: Udruženje za društvenu istoriju
ŽIVIĆ, IVAN (2004) • *Performativne karakteristike rođa*
Diskrepancija 9(5): 17-29.

47

ČARNA BRKOVIĆ
*O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Butler*

DISKREpanCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

On some other subversions ~ contribution to deliberation on Judith Butler's concept of law

48

ČARNA BRKOVIĆ
*O nekim drugim
subverzijama; prilog
promišljanju zakona u
delu Džudit Butler*

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

Summary

The paper tries to show the cultural, historical and geographical positioning of Judith Butler's concept of law as well as to grasp possible implications of the way in which it was constructed. The way of conceptualizing the law determines which subversion forms we will be able to observe/create. If the attention were focused on the context and on the fact that subjects are never only sexual, the law would be seen differently. The paper presents the contexts in which the »third« sex becomes a legitimate action protagonist. The change of epistemological assumptions in the late twentieth century meant the transformation of the concept of science, due to which the intervention into scientific theories today can be seen as tending rather towards more inclusive, than universally true concepts. We can say that anthropology and feminist theory today are so necessary because they create the concepts through which we can articulate and accept reality in different ways. Referring to context and to the points of intersection of historical, racial, professional, geographical and sexual power vectors present a useful strategy in the process of fulfilling such a task.

Keywords

Law, subversiveness, parody, context, bardache, intersexual persons